

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Uluslararası Dil, Edebiyat, Kültür, Tarih, Sanat ve Eğitim Araştırmaları Dergisi

The Journal of International Language, Literature, Culture, History, Art and Education Research

Sayı/Issue 14 (Şubat/February 2024), s. 165-174.
Geliş Tarihi-Received: 19.01.2024
Kabul Tarihi-Accepted: 09.02.2024
Araştırma Makalesi-Research Article
ISSN: 2687-5675
DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1422592

Gaziantep Gelin Hamamı Törenlerinde “Şamşırak Dökme” Ritüelinin Kültürel Kökenleri Üzerine Bir İnceleme

A Study on the Cultural Origins of the Ritual of “Pouring Shamshirak” in Gaziantep Bridal Bath Ceremonies

Asli BALI*

Öz

Toplumun geleneksel kodlarını barındıran ritüeller, tekrara dayalı olarak üretilen davranışlardır. Toplumsal bilginin yeni kuşaklara aktarılmasında önemli roller üstlenirler ve toplumu bir arada tutan değerlerin, inanışların, ortak tutum ve davranışların sürekliliğini ve toplumsal kimliğin devamlılığını sağlamış olurlar. Ritüellerin dolayısıyla da kültürün devamlılığının sağlanması açısından mekânın da oldukça etkin bir rolü vardır. Bu bağlamda hamamlar, Anadolu'nun zengin tarihinde derin köklere sahip, önemli geleneklerin ve bu geleneklere bağlı ritüellerin yaşatıldığı ve aktarıldığı kültürel mekânlardan biridir. Halk sağaltımından geçiş dönemi ritüellerine kadar pek çok uygulamanın gerçekleştirildiği hamamlar aynı zamanda dinlenme, eğlenme ve sosyalleşme amaçlarıyla sık sık ziyaret edilir. Hamam kültürünün yaşatıldığı yerlerden biri olan Gaziantep, günümüzde evlilik dönemi ritüellerinin de büyük ölçüde uygulama alanı bulduğu bir kenttir. Bu uygulamalardan biri de gelin hamamı törenleridir. Bu çalışmada gelin hamamı törenlerinde dikkat çekici büyüsel nitelikteki uygulamalardan biri olan “şamşırak dökme” ritüeli ele alınmıştır. Gelin için özel olarak hazırlanan “şamşırak”, damada güzel kokması amacıyla günün sonunda gelinin başından aşağı dökülen bir sıvıdır. Şamşırağı gelinin başından dökülecek olan kadının mutlu ve örnek bir evliliğinin olması gerekir. Bu seçim bize “benzer benzeri çeker ilkesi” üzerine uygulanan büyü örneklerini hatırlatır. Şamşırağın hazırlanması için uygulamadan bir gün önce suya “mumyan (mumiyo)” adı verilen bir taş atılarak kırmızı renkli olması sağlanır. Bu noktada su ve taş kültürünün yanı sıra kanın ve ateşin simgesi olan kırmızı rengin ritüele eşlik etmesi kadim dönemlerden kalan inanışlarımızı işaret eder. Çalışmada Gaziantep hamam kültüründe önemli bir yeri olan gelin hamamı törenlerinde karşılaşılan “şamşırak dökme” ritüelinin kültürel kökenleri tespit edilmeye çalışılmıştır. İlgili ritüelde başta su, ateş ve taş kültürleri olmak üzere eski Türk inanç sistemlerinin derin izlerine rastlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Gaziantep, gelin hamamı, tören, ritüel, şamşırak.

Abstract

Rituals, which contain the traditional codes of the society, are behaviours produced based on repetition. They play an important role in transferring social knowledge to new generations and ensure the continuity of values, beliefs, common attitudes and behaviours that keep the society together and the continuity of social identity. In terms of ensuring the continuity of rituals and thus culture, the place also has a very effective role. In this context, baths are one

* Dr. Öğr. Üyesi, Mersin Üniversitesi, e-posta: asliagcalar@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-7677-2563.

of the cultural places with deep roots in the rich history of Anatolia, where important traditions and rituals related to these traditions are kept alive and transmitted. The baths, where many practices from folk healing to transitional rituals are carried out, are also frequently visited for rest, entertainment and socialisation purposes. Gaziantep, which is one of the places where the bath culture is kept alive, is a city where marriage rituals are also largely applied today. One of these practices is bridal bath ceremonies. In this study, the ritual of "shamshirak pouring", one of the remarkable magical practices in bridal bath ceremonies, is discussed. Prepared specially for the bride, "shamshirak" is a liquid that is poured over the bride's head at the end of the day in order to make the bride smell good for the groom. The woman who will pour the shamshirak over the bride's head must have a happy and exemplary marriage. This choice reminds us of the examples of magic applied on the principle of like attracts like. In order to prepare the shamshirach, a stone called "mumyan (mumiyo)" is thrown into the water the day before the application to make it red in colour. At this point, in addition to the cult of water and stone, the accompaniment of the red colour, which is the symbol of blood and fire, to the ritual indicates our beliefs from ancient times. In this study, it was tried to determine the cultural origins of the "shamşırak pouring" ritual encountered in the bridal bath ceremonies, which has an important place in Gaziantep bath culture. In the related ritual, deep traces of ancient Turkish belief systems, especially water, fire and stone cults, were found.

Keywords: Gaziantep, bridal bath, ceremony, ritual, shamshirak.

Giriş¹

Ritüel ve bellek, toplum ve kültür, gelenek ve bilgi arasındaki ilişkiler ağı, birbirini bütünler. Ritüeller, toplumsal belleğin tekrar tekrar kuruluşunu sağlayarak toplumsal bilginin yeni kuşaklara aktarılmasında önemli bir rol üstlenir. Böylece, toplumu bir arada tutan değerlerin, inanışların, ortak tutum ve davranışların bellek yoluyla sürekliliğini ve toplumsal kimliğin devamlılığını sağlamış olurlar. Bu bağlamda ritüellerde toplumun ortak kültürel algı ve tasarımlarını görmek mümkündür. Bu algı ve tasarımlar çoğunlukla toplumun inanç yapısının etkisiyle biçimlenir.

Marshall, ritüelin uygun zamanlarda yerine getirilen ve sembollerin de kullanıldığı sık sık tekrarlanan bir davranış modeli olduğunu belirttiği çalışmasında ritüellerin en etkili olduğu sosyal kurumun "din" olduğunu ancak ritüelin etki alanının seküler ve gündelik hayata kadar uzandığını ifade eder (1999, s. 623). Assmann ise ritüellerin gerçeğin anlamını açıkladığını, onlara saygı gösterilmesinin, korunmasının ve gelecek kuşaklara devredilmesinin dünyanın düzenini aynı zamanda grubun kimliğini koruyacağını altını çizer (Assmann, 2001, s. 60). Dolayısıyla ritüeller geçmiş, şu an ve gelecek arasında kurulan bağlantılardır. Devamlılıkları nedeniyle zamanları birbirine bağladıkları gibi tarihsel ve kültürel devinimi de sağlarlar. Kültürün aktarılması için ritüelin varlığını koruması esastır.

Hayatın her alanında yer edinmiş olan ritüeller geçiş dönemlerinin de her aşamasında bulunur. Doğum, evlenme ve ölüm şeklinde temel bir sınıflandırma yapılabilecek olan bu dönemler içerisinde pek çok ritüel yer alır. Söz konusu ritüeller, kişiyi yeni durumuna hazırlamak, geçiş döneminde yaşanacak olası zorlukları kolay atlatmak, bereketi çağırmak, bedensel ve ruhsal sağaltım sağlayarak arınmak vb amaçlarla gerçekleştirilir. Hanks'a göre, "Geçiş ritüelleri, kişilerin bir statüden diğer statüye geçtikleri, toplum tarafından organize edilen geleneksel ritüellerdir" (2000, s. 206). Toplumların geçiş dönemleriyle ilgili gelenek ve ritüel olarak adlandırılan bu kalıplaşmış

¹ Çalışmayla ilgili fotoğraflara ulaşmak için karekodu okutunuz.

düşünce, tasarım, tutum ve davranışlar aslında içinde bulunulan zamandan, mekândan, sosyal, siyasal, ekonomik koşullardan ve dinî inanışlardan yoğun bir şekilde etkilenir. Aynı zamanda bu ritüellerin mitolojik kökenleri ve sembolik anlamları da vardır. Dolayısıyla ritüeli anlamlandırmak için yaşatıldığı toplumun kültür kodlarını ve inanış biçimlerini de değerlendirmek gerekir.

Çalışmanın konusunu oluşturan “şamşırak dökme ritüeli” evlenme geçiş dönemi içerisinde yer alan bir uygulamadır. Evlenme, öncesi, sırası ve sonrasında yaşatılan pek çok töre, tören, inanç örüntüsü ile önemli bir geçiş dönemi olarak değerlendirilir. Söz konusu törenlerin çeşitliliği aynı zamanda kültürel zenginliğin bir göstergesi olarak da düşünülebilir. Bu törenler sırasında gerçekleştirilen ritüeller için çoğunlukla kültürel mekânlar tercih edilir. Bu kültürel mekânlardan biri de hamamlardır. Yıkılmak ve temizlenmek amacıyla inşa edilen hamam yapıları, zamanla kültürün yansımalarının belirgin şekilde görüldüğü mekânlar haline almıştır. Anadolu'nun zengin tarihinde derin köklere sahip, önemli geleneklerin ve bu geleneklere bağlı ritüellerin yaşatıldığı ve aktarıldığı kültürel bir mekân olarak hamam, yüzyıllar boyunca farklı medeniyetlerce yaşatılmış, hepsinde tarihî ve kültürel bir öneme sahip olmuştur. Türk kültürünün de önemli mimari yapılarından biri olan hamamlar, pek çok ritüele ev sahipliği yaparak etrafında belirgin ve zengin bir kültür yaratmıştır. Şamşırak dökme ritüeli de hamamda gerçekleştirilen uygulamalardan biridir. Dolayısıyla ritüelin korunması bu kültürel mekânın yaşatılmasıyla doğrudan ilgilidir.

Oğuz (2007), gelinen son noktada bireylerin ve toplumların, kültürel belleklerinin oluşup geliştiği ve kültürel üretimlerinin nesiller boyunca aktararak yaşatıldığı ritüel mekânlarını terk ederek modern hayatın değişimine ayak uydurmak gerekçesiyle, geçmişle bağlarını koparıp yeni mekânlarda yeni kültürler edindiklerini ifade eder. Bu durum kültürel devingenlik açısından olağan olsa da kültürel çeşitlilik açısından olumsuz sonuçlar doğurabilir (s. 32). Kültürün korunması ve yeni nesillere aktarılması bağlamında kültürel mekânların önemini vurgulayan Oğuz, farklı kültür mekânlarında farklı kültürel tutumlar içinde olan kişilerin, etkin kültürel mekânlarda, amaçlanan kültüre kolayca eklemelendiğini ve geçici bir süre de olsa bu mekânla kültürel bir bağ kurduğunu belirtir (2007, s. 32). Yani kültürel mekân kültürel tutumun belirleyicilerinden biridir. Bu nedenle kültürü korumanın ve yaşatmanın yollarından biri de kültürel mekânları günümüzün değişen ihtiyaç ve zevklerini de göz önünde bulundurarak korumaya çalışmaktır. Bu anlamda Gaziantep kültürel mekânlardan biri olan hamamları, restorasyonundan işlevlerinin sürdürülmesine kadar pek çok bakımdan korumayı başarmış kentlerden biridir.

Tarihi İpek Yolu üzerinde bulunan, çeşitli kültürlere ev sahipliği yapmış bir Güneydoğu Anadolu kenti olan Gaziantep, hamam kültürünün halen canlı bir biçimde yaşatıldığı kentlerden biri olmasıyla dikkat çeker. Kültür aktarımının önemli sosyal mekânlarından biri olan hamamlar, Gaziantep'te sosyal ve geleneksel açıdan kültürün yaşatılması işlevini sürdürmektedir. Bununla birlikte Gaziantep, evlilik geçiş dönemi ritüellerinin de hâlâ canlı bir şekilde yaşadığı kentler arasındadır. Tam olarak kültürel mekânla evlilik ritüellerinin kesiştiği noktada yer alan “şamşırak dökme” ritüeli incelendiğinde eski Türk inanışlarının derin izleri açıkça görülür. Bu izlerin neler olduğuna geçmeden önce ilgili ritüelin nasıl gerçekleştirildiğini ardından ritüele eşlik eden inanışların Türk kültüründeki yerini değerlendirmek uygun olur.

1. Gaziantep Halk Kültüründe Gelin Hamamı Töreni ve Şamşırak Dökme Ritüeli

Gaziantep halk kültüründe bir geçiş töreni olarak yaşatılan gelin hamamı pek çok dinsel ve büyüsel uygulamanın yapıldığı bir törendir. Gelinin ve damadın kadın akrabalarının katılımıyla gerçekleştirilen bu törende çeşitli yemeklerin ve tatlıların yenildiği, müzik eşliğinde dansların edildiği, manilerle zılgıtlarla eğlenildiği görülür (Özdal, 2023, s. 1007; Mete ve Şerbetçi, 2023, s. 878). Gelinin yıkılacağı yer kırmızı tül ve kurdelelerle süslenir. Hamamın ortasında bulunan göbek taşı denilen yerin yanı sıra kapılar ve hamamın soğukluk kısmında bulunan süs havuzu da yine kırmızı tüller ve mumlarla süslenir. Süslemeler için kırmızı tül kullanılmasının rastgele bir seçim olmadığı açıktır. Bu seçimin altında Türk kültüründeki kırmızı renk algısına ve ateş kültüne dair oldukça zengin bir inanç örüntüsü yatmaktadır.

Gelin hamamı töreninde kadınlar türküler söyleyerek oyunlar oynarlar. Gelinin yıkayacak olan kişi ve etrafındaki diğer kadın icracılar gelini öven manzumeler söyleyip zılgıtlar çalarlar (Bali, 2019, s. 128-130). Tören sırasında söylenen manzumelerden birkaçı şöyledir:

İğne attım söğüdeee
Gelin kızlar öğüdeee
Ahmet de kurban olsun
Fatma gibi güzeleee / Lilililiiii

Yerde serili Antep kilimiii
Gelinimiz de baklava dilimiii / Lilililiiii

Mangalda kömür közüüü
Kızımız bir milletin gözüüü / Lilililiiii

Ocaktan çektim külüüü
Hatice de Ökkeş'in gülüüü / Lilililiiii

Acı balcanın tohumuuu
Zeynep de hacı bekir lokumuuu / Lilililiiii

Ay doğar elek gibiii
Gün doğar melek gibiii
Biz bir gelin aldık ki
Dondurma bebek gibiii / Lilililiiii (Bali, 2019, s. 130).

Maniler ve türküler eşliğinde yıkanan gelinin üzerine son olarak "şamşırak" dökülür. Şamşırak için, uygulamadan bir gün önce suya "mumiyo" adı verilen bir taş atılarak kırmızı renkli bir sıvı elde edilir. Bu sıvıya amber, tarçın, karanfil, defne gibi güzel kokulu bitkiler ve gül yağı eklenerek şamşırak elde edilir ve içine nazara karşı koruyucu olması amacıyla bir tutam üzerlik otu atılır. Bu sıvının geline, yeni ailesinde huzur ve muhabbet getireceğine inanılır. Şamşırağı gelinin başından dökecek olan kadın ise özel olarak seçilir. Seçilen kadının mutlu ve örnek bir evliliğinin olması gerekir. Böylece yeni evlenen gelinin de benzer şekilde mutlu bir evliliğe sahip olması amaçlanır (Mete ve Şerbetçi, 2023, s. 878-879). Bu seçim "benzer benzeri çeker" ilkesinden hareketle gerçekleştirilir. Günümüzde şamşırak denilen sıvıyı hazır bir şekilde satın almak mümkündür. Gaziantep'teki hemen her aktarda küçük cam şişelere doldurulmuş ve kullanıma hazır olarak satılmaktadır. Ayrıca Gaziantep Büyükşehir Belediyesi'nin

müzeler ve kütüphaneleri tanıtmak amacıyla kullandığı “gbbmuzelerivekutuphaneleri” adlı Youtube kanalında “Gaziantep Hamam Müzesi- Şamşırak Atölyesi” adlı programda gelin hamamı ritüelinin bir parçası olan “şamşırak”ın nasıl yapıldığı ve uygulama şekli paylaşılmaktadır (URL-1).²

Ritüelin gerçekleştirilmesi sırasında su, ateş, taş kültlerine dair inanışlar kendini açıkça belli etmektedir. Bununla beraber süslemelerde kullanılan tüller için kırmızı rengin seçilmesi de tesadüf olmasa gerektir. Bu rengin Türk kültüründe geniş anlamlar çağrıştıran sembolik bir alan yarattığı bilinmektedir. Bu inanışların kültürümüzdeki yansımalarına daha yakından bakmak, ilgili ritüelin kültürel kökeninin anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

2. Türk Halk İnançlarında Su Kültü ve Ritüele Yansıması

Toplumların inanç ve kültür evreninde su; hayatı, sonsuzluğu, bereketi, sağlığı ve kutsallığı simgeler. Su, sahip olduğu bu anlam zenginliği dolayısıyla birçok dinsel düşünce ve mitolojik anlatı içerisinde her zaman var olmuştur. Eliade, suların dinsel değerleri çözümlenirken simgenin yapısının ve işlevinin daha iyi kavrandığını belirtir. Ona göre simgeler sayesinde dünya saydam hale gelir ve aşkınlığı gösterebilir. Bu açıdan sular gizil güçlerin evrensel toplamını simgeler. Suyla temas kurmak daima yeniden canlanışı simgelediği için sudan çıkma da yaşama gücünü artırmakta ve verimliliştirmektedir. İnsan soyunun sudan türediği inanışı ile birlikte sulara gömülme kozmolojik ve antropolojik bağlamda bir yok oluşa değil, yeni bir yaratılışa, yeni bir bütünleşmeye eş değer olmaktadır (Eliade, 1992, s. 182).

Kuşkusuz suyun yaşamın kaynağı olarak algılanmasının etkisiyle, Türk tabiat kültürleri içerisinde çok önemli bir yere sahip olan ‘su kültürü’, bütün kültürlerde ve bu kültürlerle ait sayısız yaratmada çeşitli şekillerde varlığını sürdürür. Türk kültüründe su, yaşamın kaynağı, saflığın simgesi ve bolluk-bereketin temelidir. Özellikle tarım ve hayvancılıkla uğraşan Türk toplulukları açısından suyun, yaşam gücüne sahip olması doğaldır. Altay ve Anadolu anlatılarında öldükten sonra kutsal ve büyülü bir güç olan hayat suyu ile dirilme motifleri çokça yer alır. Ögel (1993), bir takım Altay efsanelerinden hareketle göğün on ikinci katına kadar yükselen “Dünya Dağı”nın üzerinde “Kayın Ağacı”nın yer aldığını ve bunun altındaki kutsal çukurda da “Hayat suyu” bulunduğunu kaydeder. Bu suyun başında yine kutsal bir ruh olarak bir bekçi olduğunu belirten Ögel, “Hayat Suyu”nun ölüleri dirilttiğine, hastaları iyileştirdiğine ve ihtiyaçlara gençlik verdiği inandırıldığının altını çizer (s. 106-107). Türk düşünce sisteminde gökten inen su yani “yağmur”, günümüz Türk toplumları tarafından rahmet biçiminde anılmakta ve özellikle bahar mevsiminde bereketi simgelemektedir. Çünkü toprak ve insan, su ile hayat bulmakta ve doğa su ile canlanmaktadır. Hatta Pala, denizdeki istiridyelerin incilerini, toprağın altındaki yılanların ise zehirlerini nisan yağmurundan aldıklarını aktarır (2009, s. 443). Bununla birlikte yağmur biçiminde su, Türk kültüründe doğurganlığı ve Gök Tanrının gücünü de temsil eder (Kaşgarlı Mahmud, 2006, s. 436).

Türk kültüründe evrendeki dört temel unsurdan biri olan suyun bereket sağlamadaki rolünden şüphe edilmediğinden su daima hayatın kaynakları arasında yer alır. Her ne kadar sık söylenese de su, “ana” yani dişil olarak tasavvur edilir (Roux, 1994, s. 114). Eski Türk inançlarında kutsallaştırılan su, aynı zamanda duyan, evlenen, çocuk sahibi olan ve bazı gizli güçlere sahip olan koruyucu bir iyedir (İnan, 2000, s. 50-51). Eski Türkler arasında yaygın olarak görülen, her suyun bir iyesi olduğu inancı nedeniyle

² Gaziantep hamam kültürü ve şamşırak dökme ritüeli ile ilgili daha fazla bilgi için “Gaziantep Hamam Müzesi” (URL-2) ziyaret edilebilir.

çocuğu olmayan kadınlar, kurumuş ırmaklara saçı saçarak, o ırmakların iyelerini memnun etmeye çalışır, onların yardımı ile çocuk sahibi olacaklarına inanırlardı. Suyun hayat veren, yaratan, kutsal bir varlık olarak algılanması sonucunda günümüzde benzer ritüeller, birçok yerleşim yerinde bulunan kutlu pınarların suları ile varlığını sürdürür (İnan, 2000, s. 168; Kalafat, 1990, s. 43). Kaynaklardaki bilgilerden hareketle Türk kültüründe suyun, yardım eden, dua ve dilekleri kabul eden bir motifle kendisini gösterdiği söylenebilir. Göl ve pınar gibi kutsal suların bulunduğu yerler, iyi ruhların makamları olarak düşünülür.

Şamşırak dökme ritüelinde suyun arındıran, koruyan, bolluk ve bereketi sağlayan, hayat veren özelliklerinden yararlanma amacı güdüldüğü açıkça ortadadır. Gelinin başından dökülen bu su ile uzun ve bereketli bir evlilik hayatı temenni edilirken, gelinin nazardan, hastalıklardan, kötü ruhlardan korunması da amaçlanır.

3. Türk Halk İnançlarında Taş Kültü ve Ritüele Yansıması

Taş kültü, tüm din, mitoloji ve kültürlerde karşılaşılan önemli konulardan biridir. Dinler tarihinde, sembolik düzeydeki taş tecrübesiyle ilgili çok sayıda örneğe rastlanır. Hem rasyonalist düşüncenin toplumlar arasında yaygınlaşması ve sekülerleşme süreci hem de semavi dinlerin batıl olarak gördükleri inançlara karşı çıkmaları nedeniyle taşlarla ilgili inanç ve uygulamaların çoğu kaybolmuş ancak kadim taş imgesinin ve sembolizminin bir kısmı günümüzde etkisini sürdürmeye devam etmiştir. Bununla birlikte bazı taşlara inanç sistemlerinin ve modern değerlerin yüklediği birtakım anlamlar da eklenmiştir (Adıbelli, 2017, s. 20). Türk kültüründe "yada" taşının kar, yağmur yağdırabileceğine, rüzgâr çıkarabileceğine, yangın söndürebileceğine inanılırken Kabe'nin duvarında bulunan "Hacerü'l-Esved" in de öteki dünyada şefaathane olacağına inanılmaktadır. İnanç temelli bu iki taşın yanı sıra "şifa taşı, bereket taşı, bengü taş, teslim taşı, istihare taşı, Ayşe-Fatma ana taşı, mezar taşı, musalla taşı ve nazar taşı gibi pek çok taşın da kutsal kabul edilmesi nedeniyle kimi ritüeller sırasında kullanıldıkları bilinmektedir.

Taşlarla ilgili olarak Eliade'nin dikkat çektiği önemli konulardan biri tapınma ile ilgili taşların büyük bir çoğunluğunun bir vasıta olarak yani "bir şeye" ulaşmak ya da bir şeye sahip olmaya yardımcı olmak için kullanılmalarıdır. Bazıları geldikleri yer sebebiyle bazıları sahip oldukları sıra dışı biçimlerinden dolayı dinsel bir işlevden çok büyüsel bir işlevi yerine getirmek için kullanılmışlardır. Her durumda taşlar, daima aşkın bir gerçekliği anlatan sembolik nesnelere olarak kabul görürler. Her ne kadar anlamları zamanla değişse, dönüşse, azalsa ya da pekişse de kutsal taşlar insanı aşan bir şeyi ifade ederler (Eliade, 2003, s. 202).

Şamşırak dökme ritüelinde suya kırmızı renk veren mumiyö taşının gizil bir gücü olduğu varsayılmaktadır. Çünkü bu su, içine güzel kokular verecek olan birtakım bitkiler eklenmeden kullanıldığında korku tedavisi amacı ile içilmektedir (URL-1). Dolayısıyla söz konusu ritüelde kullanılan bu taş rastlantısal bir biçimde seçilmemiştir. Eliade'nin bahsettiği bazı taşlar gibi mumiyö taşı da bu ritüelde bir aracı olarak yer alır. Suyu rengini ve şifasını verdikten sonra ritüeldeki görevini tamamlamış olur. Söz konusu uygulamada bu taşın sağaltım gücünden faydalanmak amaçlanır. Aynı zamanda bu taş atıldığı suya kırmızı renk verir, böylelikle ateşin ve kanın rengi olarak pek çok inanç örüntüsünde yer alan kırmızı rengin gücü ile taşın şifası suda bir araya gelmiş olur. Dolayısıyla büyüsel bir uygulama olan şamşırak dökme sırasında kutsalların güçleri birleştirilerek etkinin katlanması sağlanır.

4. Türk Halk İnançlarında Ateş Kültü ve Ritüele Yansıması

Dünyadaki en büyük imge yaratıcılarından biri ateştir (Bachelard, 2008, s. 23). Ateş, Türk kültüründe yanan, yakan, ısı, ışığı, dumanı vb. özellikleriyle birlikte temizleyen, arındıran, kötü ve kötülükleri yok eden veya uzaklaştıran bazen kutsal bir nesne bazen de ilahi bir varlık olarak algılanır. Ateş, aynı zamanda cezanın ve kötülüğün simgesi, ululuğun ve yüceliğin de göstergesidir. Bachelard (1995), ateşi, her şeyi açıklayabilen ayrıcalıklı bir varlık olarak tarif eder. Ona göre ateş iyi ile kötüyü aynı açık seçikle kabul ederek hem cennette parıldar hem cehennemde yanar. Bu özelliği ile evrensel bir açıklama ilkesidir (s. 13).

Toplumlar tarafından kabul görmüş çoğu inanç sisteminde ya ateşten söz edilir ya da ateşle ilgili bir inanışın varlığı görülür. İnanç boyutunda caydırıcı olması nedeniyle yakıcı özelliği dolayısıyla ateşin acı verici olması vurgulanır. Bazı dinlerde ateş, tanrısal bir gücün boyutunun ne derece üstün olduğunun anlaşılmasına yardımcı olan bir araçtır. Ateş, halk hekimliği uygulamalarındaki şifa ritüellerinin yanı sıra fal uygulamalarının da öne çıkan öğelerinden biridir. Türk edebiyatında ateşin kavramsallaştırılması ve bir kültür ögesi olarak nesnel dünyadan sözel dünyaya geçişi ve edebî alanda kullanımı da oldukça yaygındır (Bali, 2023, s. 600).

Diğer yandan Türk kültüründe ateş kültü ile ocak arasındaki yakın ilişkiden de söz edilebilir. Koca, "ocak" sözcüğünün Eski Türkçede ateş anlamına gelen "od" sözcüğünden türediğini ifade eder ki ocak ateşin bulunduğu yerdir (2003, s. 166-167). Ögel'in aktardığına göre, Yakut Türkleri eski evdeki ateşi, yeni eve taşıyorlarmış. Ailenin en büyüğü eski ateşin korlarını bir küreğin içine koyarak yeni evin ocağında yeni bir ateş yakıyormuş. Bundan sonra da "Ateş- Ana" için bir dua edilirmiş (Ögel, 2014, s. 640). Bu duanın dayandığı temel, yapılacak evin kutlu olması, ocağın kutsal ateşinin daima yanması, nesillerin çoğalması içindir. Söz konusu amaçlarla yakılan bu ateşle ilgili inanışın izlerini çalışmanın konusunu oluşturan şamşırak dökme ritüelinde de görmek mümkündür. Tören boyunca etrafı saran tüllerin ve hazırlanırken renk vermesi için kullanılan mumiyo taşının etkisiyle şamşırak renginin kırmızı olması yani ateşin renginin ritüel boyunca kullanılması kurulacak yeni evliliğin koruyucusu olarak ateşten de dolaylı olarak yararlandığını gösterir.

5. Türk Halk İnançlarında Kırmızı (Al) Renk ve Ritüele Yansıması

Toplumların kültürlerinde renklerin kazandığı sembolik anlam ve özelliklerin neredeyse tamamı söz konusu toplumların evreni anlamlandırma biçimleriyle, inanışlarıyla ve gelenekleriyle ilgilidir. Türk kültürü de renklere atfedilen anlam, imaj ve görevler bakımından oldukça zengin bir görünüm arz eder. Öyle ki zaman içinde renklere yüklenen anlamlarla birlikte kazandıkları ulusal ve kültürel özellikler onları millî ve manevi değerlerin bir parçası haline getirir.

Türk kültüründe al renk, tanrısal bir ışık ve ısıdan gelen aynı zamanda dokunduğu varlık ve nesnelere dönüştüren bir unsur olarak düşünülmüştür (Ekici, 2016, s. 104). Türklerde "al", kutsal ve tanrısaldır. İnan (1998), Türklerin eski inanç sistemlerinden Şamanizm'de "Al ruhu" ya da "Al ateş" adıyla bilinen bir ateş tanrısına yahut koruyucu bir ruha inanıldığını ifade eder. Türk kültüründe bu ruh, tarih öncesi devirlerde tasavvur edilenin aksine kötü bir ruh gibi algılanmamış güçlü ve koruyucu tanrılardan biri olmuştur (s. 263). Bu inanış doğrultusunda, "Oğuz Türkmen boyları bürk adı verilen şapkalarının tepe kısmında tek tanrı ve Gök tanrı inancına bağlı olarak "al" rengi kullanmışlardır" (Küçük, 2010, s. 199). Bununla birlikte Türklerin yüzyıllardır al bayrak kullanımının da ateş kültüyle bir ilişkisi olmalıdır. Zira Genç'in belirttiğine göre; Kazak ve Kırgız Türkleri "bayrak" yerine "yalav" sözcüğünü kullanırlarmış ki bu

sözcüğün aslı “alav=alev” imiş (Genç, 2009, s. 19). Çağlar boyunca Türk devlet bayraklarında “al” rengin tercih edilmesinin temelinde bu inanış yatıyor olabilir.

Ögel (1991, s. 400-417) “kırmızı”nın Türklerde yaygın kullanılan adının “kızıl” olduğunu belirtir. Söz konusu eserinde şu bilgilere de yer verir: “XI. yüzyıl Türk kaynaklarında “al” sözcüğü bir renk olarak değil bir bayrak adı olarak geçmektedir. “Kırmızı” sözcüğü eski Türkçede yoktur. XI. yüzyılda Türkçe ile kaleme alınan eserler ile XIV- XV. yüzyıllarda yazıya geçirildiği düşünülen Dede Korkut hikâyelerinde “kırmızı” renge rastlanılmamıştır”.

Türklerde “kırmızı” düğünün, ergenliğin, muradın, kızlığın ve gerdeğin rengidir (Ögel, 1991, s. 409). Eski Türklerde görülen “al” kaftan giyme geleneği günümüzde bazı Türk topluluklarında halk arasında devam ettirilmiş, düğün törenlerinde geline ve damada giydirilmiştir (Genç, 2009, s. 19). Esasen eski zamanlardaki “al” kaftan giyme âdetinin yerini bugün Anadolu’da “kırmızı” kuşak bağlama geleneği almış gibi görünmektedir. Günümüzde gelinlerin beline “kırmızı” kuşak bağlanması ve başına “al” duvak örtülmesi Türklerde “kırmızı”nın bir ergenlik sembolü olduğunu da gösterir niteliktedir (Ögel, 1991, s. 275).

Kanın rengi de “kırmızı”dır. Bu bağlamda, Türk kültüründe “kırmızı” (kan); aynı zamanda gücün, iktidarın, hâkimiyetin, egemenliğin ve fethin de simgesidir. Ayrıca bu renk, şehitliği de temsil eder. Türk toplulukları dinî ve millî bayramları ile toplumsal uygulamalarında kırmızı rengi sevincin, bereketin, bolluğun ve coşkunun ifadesinde de kullanmıştır. Bu rengin şamşırak dökme ritüeli boyunca gerek dökülen suyun rengi olarak gerek etrafı süsleyen tüllerin rengi olarak gelini çepeçevre sarmış olmasının nedenlerini de yukarıda söz edilen inanışlarda aramak gerekir.

Sonuç

Ritüeller geçmiş, şimdi ve gelecek arasında bağlantıyı sağlayan köprülerdir. Süreklilikleri ile zamanları birbirine bağladıkları gibi tarihsel ve kültürel değişimi sağlarlar. Devingen yapılara sahip olduklarından sadece kültürün koruyucuları değil, toplumsal ve kültürel değişimin de sebebidirler.

Gaziantep halk kültüründe, evlilik geçiş dönemi esnasında gerçekleştirilen gelin hamamı törenleri içerisinde uygulanan “şamşırak dökme” ritüeli, tam olarak kültürel mekânla evlilik ritüellerinin kesiştiği noktada yer almaktadır. Türk kültür kodlarına işlenen pek çok inanışı bünyesinde barındırmaktadır. Ritüel boyunca su kültü, ateş kültü, taş kültünün yanı sıra ateşin ve kanın simgesi olarak kırmızı rengin kullanımı dikkat çekicidir.

Suyun kutsallığı, doğurganlığı, yol göstericiliği, bereket sembolü olması, canlılığı ve sürekliliği ifade etmesi, taşıdığı güç gibi dünya mitleri için geçerli olan simgesel özelliklerinin neredeyse hepsi ritüelde ifadesini bulmuş olur. Ateşin temizleyen, kötülükleri uzaklaştırarak yok eden özelliğinin yanı sıra ailenin koruyucusu ve neslin devamının teminatı olarak varlığı kendini hissettirir. Taş ise bu ritüelde korkuyu uzaklaştırıp şifa ve güç veren bir rol üstlenir. Yine Türk inanışlarında büyüleri bozmak, kötülükleri kendi içlerine hapsetmek, doğüstü güçlerden gelecek zararlardan korunmak, kötü ruhları kovmak vb. amaçlarla yapılan ritüellerde olduğu gibi şamşırak dökme ritüelinde de kırmızı renk kullanımı ile kutsanan kadın ve evlilik kurumu koruma altına alınmış olur. Böylelikle genetik kodlarımızdaki inançların varlığı kültürel uygulamamızla hayat bulmaya devam eder. Ritüelde su, ateş, taş ve kırmızının bir arada bulunması ile etkinin katlanması sağlanmış olur. Bugün tam olarak hangi amaçla yapıldığı unutulmaya yüz tutmuş olsa da ritüelin yaşatılıyor olması inanç ve kültürün

gücünü göstermesi bakımından ayrıca önemlidir. Bunun yanı sıra ritüelin yaşamasında bir kültürel mekân olarak hamamın işlevsel varlığını sürdürmesinin de şüphesiz büyük katkısı vardır. Bu noktada kültürel mekânların korunmasının ve yaşatılmasının önemi bir kez daha ortaya çıkmaktadır.

Kaynakça

- Adıbelli, R. (2017). Taş ve İnsanın Kaderi. *Düşünen Şehir Dergisi*, 3, 22-31.
- Assmann, J. (2001). *Kültürel Bellek*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bachelard, G. (1995). *Ateşin Psikanalizi*. (Çev. Aytaç Yiğit). Ankara: Bağlam Yayınları.
- Bachelard, G. (2008). *Mumun Alevi*. (Çev. Ali Işık Ergüden). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Bali, A. (2019), Gaziantep Geçiş Törenlerinde Zılgıt Eşliğinde Söylenen Manzum Ürünler, *Halk Kültüründe Oyun Müzik Dans 19. Uluslararası Halkbilim Sempozyumu*, 17-19 Ekim, Gaziantep Üniversitesi: Motif Yayınları, 115-136.
- Bali, A. (2023). 17. Yüzyıl Âşıklarından Gevherî'nin Şiirlerinde Ateş Metaforu. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (36), 598-624.
- Ekici, M. (2016). Türk Kültüründe "Al" Renk. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 16(2), 103-107.
- Eliade, M. (1991). *Kutsal ve Dindışı*. (çev. M. Ali Kılıçbay), Ankara: Gece Yayınları.
- Eliade, M. (1992). *İmgeler ve Simgeler*. (çev. M. Ali Kılıçbay) Ankara: Gece Yayınları.
- Genç, R. (2009). *Türk İnanışları ile Milli Geleneklerinde Renkler ve Sarı Kırmızı Yeşil*. Ankara: Ankara Kültür Merkezi.
- Hanko, L. (2000). Ritüellerin Oluşum Süreci. (çev. Ruhi Ersoy), *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar*. Ankara: Milli Folklor Yayınları.
- İnan, A. (1966). Tuğ-Bayrak (Sancak). *Türk Kültürü Dergisi*, 46, 71-75.
- İnan, A. (1998) *Makaleler ve İncelemeler 1. Cilt*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- İnan, A. (2000). *Tarihte ve Bugün Şamanizm, Materyaller ve Araştırmalar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kalafat, Y. (1990). *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının izleri*. Ankara: Berikan Yayınları.
- Kalafat, Y. (2012). *Türk Halk İnançlarında Renkler*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Kâşgarlı Mahmud, (2006). *Divanü Lûgat-it-Türk*, C. III. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Koca, S. (2003). *Türk Kültürünün Temelleri II*. Ankara: Kültür Yayınları.
- Küçük, S. (2010). Eski Türk Kültüründe Renk Kavramı. *Bilig*, 54, 185-210.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları
- Mete, F. ve Şerbetçi, M. (2023). Özel Zamanların Şahidi Kültür Kokan Mekânlar: Antep'in Hamamları. *Journal of History School*, 63, 868-891.
- Oğuz, Ö. (2007). Folklor ve Kültürel Mekân. *Milli Folklor*, 19(76), 30-32.
- Ögel, B. (1991). *Türk Kültür Tarihine Giriş VI*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ögel, B. (2014). *Türk Mitolojisi II*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- Özdal, A. (2023). Gaziantep Kent Merkezinde Hamam Kültürü, *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 16(43), 1000-1023.
- Öztürk, Ş. (2015). *Türk Kültüründe Renk Kavramı ve Renklerin Maddi Kültür Unsurlarına Yansımaları*. Doktora Tezi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi.
- Pala, İ. (2009). Su. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. XXXVII). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Roux, J. P. (1994). *Türklerin ve Moğolların Eski Dini* (Çev: Aykut Kazancıgil). İstanbul: İşaret Yayınları.
- URL-1: <https://www.youtube.com/watch?v=6OILiDLRsII> (Gaziantep Hamam Müzesi - Şamşırak Atölyesi - YouTube) (Erişim: 10.09.2023)
- URL-2: <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/gaziantep/gezilecekyer/gaziantep-hamam-muzesi> (Erişim: 10.09.2023)